

Sociaal-culturele verschillen tussen Turken, Marokkanen en autochtonen: eerste resultaten van de Nederlandse LevensLoop Studie (NELLS)

Paul M. de Graaf¹⁾, Matthijs Kalmijn¹⁾, Gerbert Kraaykamp²⁾ en Christiaan W.S. Monden³⁾

Met data uit de eerste wave van de Nederlandse LevensLoop Studie (NELLS) vergelijken we Marokkanen, Turken en autochtonen (in de leeftijd 15–45 jaar) op een breed scala van sociale en culturele uitkomsten. De resultaten laten zien dat de gemiddelde Marokkaan/Turk traditioneler is dan de gemiddelde autochtone Nederlander. Dat uit zich zowel op sociaal gebied (meer familiaal) als op cultureel gebied (meer conservatief). De verschillen tussen eerste en tweede generatie immigranten zijn aanzienlijk op het gebied van waarden en normen, maar veel kleiner op het gebied van sociale kenmerken. Alle gepresenteerde verschillen zijn gecorrigeerd voor verschillen in opleidingsniveau, regio, urbanisatiegraad, leeftijd en sekse. Het NELLS werd mogelijk gemaakt door subsidie van NWO (via het Investeren in Middelgroot programma) en bijdragen van de universiteiten van Tilburg en Nijmegen. De tweede wave is voorzien voor 2012/2013.

1. Inleiding

De afgelopen jaren is er groeiende interesse voor de sociaal-culturele integratie van niet-westerse allochtone groepen, met name van Turken en Marokkanen. Aan de hand van een nieuwe dataverzameling onder een representatieve steekproef van 15–45-jarigen (NELLS) vergelijken we Turken en Marokkanen met de autochtone bevolking op een breed scala van sociaal en culturele uitkomsten: sociale contacten, verenigingsdeelname, vrijetijdsbesteding, normen en waarden, levenstevredenheid en politieke voorkeuren.

Tot enkele jaren terug ging de aandacht in het onderzoek naar de leefsituatie van minderheden voornamelijk uit naar hun structurele integratie, met name naar hun onderwijs-, arbeidsmarkt- en inkomenspositie. Ook het voorzieningengebruik en de criminaliteit van allochtonen zijn in kaart gebracht (zie bijvoorbeeld Van de Broek, Kleijnen, en Keuzenkamp, 2010; WODC/CBS, 2006; SCP/WODC/CBS, 2005). Culturele en sociale verschillen tussen autochtonen en allochtonen bleven in het kwantitatieve onderzoek sterk onderbelicht. De nadruk in het onderzoek lag op structurele verschillen omdat die als de belangrijkste voorwaarde van integratie werden gezien. Opleiding en beroepsarbeid nemen een sleutelpositie in als het gaat om het verkrijgen van economische zelfstandigheid. Voorzieningengebruik en criminaliteit werden onderzocht omdat de politiek daarom vroeg. Er waren echter ook praktische redenen om het onderzoek tot structurele factoren beperkt te houden, want er waren eenvoudigweg geen betrouwbare survey-gegevens beschikbaar waarmee de culturele en sociale integra-

tie van allochtonen kon worden bepaald. Met de komst van nieuwe data – zoals de nieuwe data uit het Sociale Positie en Voorzieningengebruik Allochtonen (SPVA), uit de Leefsituatie Allochtone Stedelingen 2004/2005 (LAS) en uit het Survey Integratie Minderheden 2006 (SIM) – is hier verandering in gekomen. In deze nieuwe datasets gaat de belangstelling nadrukkelijk uit naar religiositeit, verbondenheid met Nederland, identiteit en contacten met autochtonen (CBS, 2010). Vergelijkingen tussen Turken, Marokkanen en autochtonen blijven echter nog schaars als het gaat om meer alledaagse uitkomsten en opvattingen die niet direct betrekking hebben op etnische identiteit (voor een uitzondering zie Hoofdstuk 8 van Jaarrapport Integratie 2010 (CBS, 2010)). In dit artikel presenteren we gegevens over een breed scala van zulke sociale en culturele uitkomsten op basis van de eerste ronde van de Nederlandse LevensLoop Studie (NELLS). NELLS is opgezet als een panelonderzoek waarin de respondenten na drie en zes jaar opnieuw worden ondervraagd zodat kan worden nagegaan hoe structurele, culturele en sociale integratie zich ontwikkelen tijdens de levensloop.

2. NELLS data

Om survey-onderzoek naar minderheden te kunnen doen op basis van een steekproef met enkele duizenden respondenten heeft men een oververtegenwoordiging nodig van allochtonen. We hebben dit gerealiseerd door gebruik te maken van de bevolkingsregisters van 35 gemeenten. Eerst is er een verdeling gemaakt van gemeenten naar drie regio's (West, Noord en Oost, en Zuid) en vier categorieën van urbanisatiegraad (zeer sterk stedelijk, sterk stedelijk, matig stedelijk en marginaal/niet stedelijk). Binnen elke van deze 12 combinaties (cellen) zijn random gemeenten gekozen. In de meest verstedelijkte cellen kon de keuze niet geheel random zijn omdat we in elk geval de vier grote steden in onze steekproef wilden hebben. Vrijwel alle gemeenten, ook de vier grootste, werkten mee aan het onderzoek. In het geval een gemeente niet meewerkte werd een vergelijkbare gemeente gekozen in de buurt. In de 35 geselecteerde gemeenten werden random steekproeven getrokken uit drie groepen van inwoners: personen van Marokkaanse afkomst (zelf geboren in Marokko of ten minste één ouder geboren in Marokko), personen van Turkse afkomst (zelf geboren in Turkije of ten minste één ouder geboren in Turkije), overige personen (voornamelijk autochtonen maar ook andere dan Marokkaanse of Turkse allochtonen). In alle gevallen ging het om personen van 15–45 jaar. De aantallen werden zodanig gekozen dat de uiteindelijke steekproef de empirisch voorkomende combinaties van regio en stedelijkheid in de drie groepen evenredig vertegenwoordigt. De enige uitzondering is dat we geen allochtone steekproef hebben getrokken in marginaal stedelijke en niet-stedelijke gebieden. In deze categorieën wonen zeer weinig allochtonen en om een goede steekproef van allochtonen te trekken zouden we een bijzonder groot aantal gemeenten in die

¹⁾ Departement Sociologie, Tilburg University

²⁾ Sectie Sociologie, Radboud Universiteit Nijmegen

³⁾ Department of Sociology, University of Oxford

gebieden nodig hebben. Dit was echter gezien het beschikbare budget te kostbaar. Naar schatting blijven hierdoor interessante groepen van Turken en Marokkanen buiten beeld die mogelijk relatief goed geïntegreerd zijn. Deze groepen zijn overigens niet groot; het gaat om 8 procent van de Turkse allochtonen en om 6 procent van de Marokkaanse allochtonen.

De potentiële respondenten ontvingen een introductiebrief en werden vervolgens door professionele interviewers persoonlijk benaderd voor een afspraak bij hen thuis. De vragenlijst bestond uit een face-to-face computergestuurd interview (CAPI) en uit een vragenlijst die de respondenten op papier of via internet (naar keuze) moesten invullen (self-completion). De selfcompletion vragenlijst was bedoeld om gevoelige vragen te stellen, bijvoorbeeld over waarden en normen, welbevinden en normovertredingen. Een beloning van 10 euro werd in het vooruitzicht gesteld als mensen zouden meewerken. Aanvankelijk was het veldwerk zo georganiseerd dat respondenten werd verzocht de selfcompletion vragenlijst in te vullen nadat de interviewer was vertrokken, maar omdat nogal wat respondenten dit niet bleken te doen is halverwege het veldwerk besloten om de interviewer te laten wachten totdat de selfcompletion vragenlijst was ingevuld. Voorafgaand aan het veldwerk werd een test gehouden onder 200 allochtonen en 100 autochtonen die liet zien dat de vragenlijst aantrekkelijk werd gevonden en geen grote problemen voor de respondenten kende.

Terwijl de selfcompletion vragenlijst in meerdere talen werd aangeboden, werd het mondelinge interview geheel in het Nederlands gehouden. Taalproblemen werden in de meeste gevallen opgelost door leden van het huishouden om hulp te vragen. Er zijn ook expliciete weigeringen geweest door taalproblemen, maar de omvang daarvan was beperkt. De totale omvang van dit probleem kan helaas niet goed worden ingeschat omdat respondenten met taalproblemen misschien niet reageren op contactpogingen van de interviewer. Er is dan een non-respons zonder dat taalproblemen worden aangemerkt als reden en de uitkomsten overschatten daardoor waarschijnlijk de culturele en sociale integratie.

Het veldwerk werd gedaan door Intomart GfK en duurde van december 2008 tot en met mei 2010. De periode was langer dan gepland omdat de respons in eerste instantie tegenviel en de interviewercapaciteit lager was dan verwacht. Respondenten die oorspronkelijk niet wilden meewerken werden na een wat langere periode (één maand of langer) nogmaals benaderd met het verzoek om mee te werken. Deze refusal conversion werd uitsluitend toegepast op de zogeheten 'zachte' weigeraars (bijvoorbeeld mensen die zeiden geen tijd te hebben of te druk te zijn bij het eerste contact), niet op de 'harde' weigeraars die aangaven niet te zijn geïnteresseerd in deelname, of zelfs helemaal niets zeiden. De mediane lengte van het mondelinge deel was 46 minuten. De meeste respondenten vonden het interview (zeer) interessant: 90 procent van de Marokkanen, 87 procent van de Turken en 92 procent van de anderen.

De response rate was 52 procent (50 procent voor de Turken, 46 procent voor de Marokkanen en 56 procent voor de overigen). Bij de allochtonen speelde vooral het probleem dat het moeilijk was contact te maken. Ook waren er nogal wat personen die niet op het adres bleken te wonen dat de gemeente had doorgegeven. Deze laatste categorie

is niet meegeteld als non-respons. Het aantal respondenten was 5312, waarvan 1192 Marokkanen, 1143 Turken en 2977 overigen.

De data zijn sinds september 2010 vrij toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek en op te vragen via de website van data-archief DANS (<https://easy.dans.knaw.nl>). Daarbij is geen wachttijd ingebouwd: derden die de data willen gebruiken hoeven niet te wachten tot de oorspronkelijke onderzoekers ermee hebben gepubliceerd. Hiermee wordt het belang van de data voor anderen groter en hopen we dat de data—en de daarin geïnvesteerde overheidsmiddelen—uiteindelijk beter worden benut. De hier geanalyseerde data zijn afkomstig uit de eerste golf van het survey. Het is de bedoeling het onderzoek bij dezelfde respondenten te herhalen zodat een panel ontstaat waarin de levensloop van allochtonen en autochtonen in kaart kan worden gebracht. Via de genoemde website is ook het codeboek van NELLS verkrijgbaar, inclusief een gedetailleerde verantwoording van het veldwerk.

3. Methode

Om de sociaal-culturele positie van Turken en Marokkanen te meten hebben we een breed scala van onderwerpen behandeld in de vragenlijst. We analyseren in deze bijdrage vier globale thema's: (a) vrijetijdsbesteding, (b) sociale relaties, (c) normen en waarden en (d) welbevinden. Binnen elk van deze thema's is een aantal interessante topics gekozen en per topic is steeds één enkele vraag uit het onderzoek bekeken. In de meeste gevallen zijn de antwoorden van de respondenten in twee groepen verdeeld (bijvoorbeeld ja versus nee, niet versus wel van toepassing, (helemaal) eens versus (helemaal) oneens, enzovoort). Dit maakt het gemakkelijker om de resultaten te interpreteren, want vrijwel alle uitkomsten zijn nu te presenteren in termen van percentages. In de tabellen laten we zien wat de percentages zijn voor de drie groepen waarbij gecorrigeerd is voor verschillen tussen de groepen in opleidingsniveau, leeftijd, regio, sekse en urbanisatiegraad. De percentages en significantietoetsen zijn berekend op basis van logistische regressiemodellen. De gecorrigeerde percentages vertellen ons wat de drie groepen zouden scoren als ze alle drie gelijk zouden zijn aan de gemiddelde Nederlandse bevolking in termen van opleidingsniveau, leeftijd, regio en urbanisatiegraad. De schattingen zijn gebaseerd op gewogen data zodat de modellen representatief zijn voor de gehele Nederlandse bevolking van 15–45 jaar. Zonder een dergelijke weging zou de oververtegenwoordiging van de allochtone groepen een te sterke invloed hebben op de effecten van de controlevariabelen.

De drie groepen die we vergelijken zijn gedefinieerd op basis van de kenmerken zoals gemeten in ons survey en niet op basis van de kenmerken zoals verstrekt door de gemeenten. De definitie van een Turk of Marokkaan is dat de respondent zelf of één van de ouders daar geboren moet zijn. Omdat er fouten in de administratie kunnen zitten leek ons dat een verstandige keuze, hoewel we ons realiseren dat er ook fouten in de gerapporteerde gegevens en in onze data kunnen zitten. We hebben de autochtone vergelijkings-

groep beperkt tot in Nederland geboren personen met twee in Nederland geboren ouders (volledig autochtoon), aangevuld met de kleine groep van in Nederland geboren personen met ouders die geboren zijn in een ander westers land. De aantallen in onze analyse zijn: 1163 Marokkanen, 1137 Turken en 2692 autochtonen. Beschrijvende gegevens over de drie groepen zijn te vinden in *staat 1*.

De percentages van alle topics staan in staat 2–6 en de sterretjes geven aan of het verschil met autochtonen significant is. Naast het vergelijken van de drie groepen, hebben we ook bekeken of er verschillen zijn tussen allochtonen van de eerste en tweede generatie. Ook dit verschil is via een logistisch regressiemodel geschat waarin alle controlevariabelen zijn opgenomen. We geven alleen weer in welke richting het verschil gaat en of het verschil statistisch significant is. Het generatieverschil is berekend voor Turken en Marokkanen gezamenlijk omdat we daarmee de hoeveelheid gegevens beperkt houden en een sterkere statistische toets kunnen doen. Het generatieverschil geven we weer in de laatste kolom (- of + betekent dat de tweede generatie lager of hoger scoort, 0 betekent dat er geen significant verschil is).

4. Resultaten voor vrijetijdsbesteding

In *staat 2* presenteren we de resultaten voor de vrijetijdsbesteding van de drie groepen.

Sportbeoefening en verenigingsparticipatie

Bij het vergelijken van de drie groepen blijken de verschillen bij het sporten groter dan bij het actief zijn in een maat-

schappelijke vereniging. Zo'n 66 procent van de autochtonen beoefent ten minste een maal per maand een sport in de vrije tijd en bij de Turken (56 procent) en Marokkanen (55 procent) is dit wat minder. Tennis en hockey blijken daarbij typisch 'witte' sporten; het aantal Turkse en Marokkaanse beoefenaars is ruim twee keer zo klein als onder de autochtone bevolking. Opmerkelijk is dat de sportintensiteit veel minder sterk verschilt tussen de groepen. Marokkanen sporten ongeveer even vaak wekelijks als autochtonen. Turken blijken echter vaak minder actief. Een belangrijk aspect van het verenigingsleven is het doen van vrijwilligerswerk. We vinden dat Turken en Marokkanen minder vaak vrijwilligerswerk doen dan autochtonen (hierbij is vrijwilligerswerk voor een sportvereniging ook meegenomen). Marokkanen blijken ook iets minder vaak lid van een maatschappelijke organisatie; zo'n 35 procent is dat, tegen 41 procent van autochtone bevolking.

Uitgaansactiviteiten

Het bezoek van musea blijkt sterk etnisch gedifferentieerd. Ongeveer de helft van de autochtonen geeft aan jaarlijks historische of kunstmusea te bezoeken. Onder Turken en Marokkanen is dat respectievelijk slechts 36 procent en 28 procent. Marokkanen blijken daarnaast ook iets minder vaak theatervoorstellingen te bezoeken (39 procent van de autochtonen versus 31 procent onder Marokkanen). Turken en autochtonen lijken wat betreft theaterbezoek sterk op elkaar. Ook voor het jaarlijks bezoeken van een coffeeshop vinden we tussen Turken en autochtonen geen verschil, maar bij Marokkanen ligt dit lager.

Staat 1
Personen van 15–45 jaar naar etniciteit en achtergrondaspecten, 2010

	Marokkaans	Turks	Autochtoon	Totaal
%				
Leeftijd				
15-24 jaar	34,2	32,6	33,3	33,3
25-34 jaar	35,2	34,0	32,8	32,9
34-45 jaar	30,6	33,5	33,9	33,8
Vrouw	49,8	48,8	48,7	48,7
Opleidingsniveau				
Basisschool niet afgemaakt	6,7	3,4	0,5	0,8
Basisschool	14,1	18,3	3,4	4,2
Lager secundair onderwijs	29,9	29,3	22,9	23,4
Hoger secundair onderwijs	31,2	28,8	34,0	33,7
Hoger tertiair onderwijs	18,1	20,2	39,2	37,9
Urbanisatie				
Grote stad	54,8	60,1	22,5	24,8
Stad	31,0	24,1	24,8	25,0
Dorp	13,9	15,1	19,3	19,0
Landelijk	0,3	0,7	33,4	31,3
Regio				
Noord	10,1	20,1	33,9	32,7
Westen	75,0	64,8	44,8	46,4
Zuid	14,9	15,2	21,3	20,9
absoluut				
Totaal	1 166	1 137	2 692	4 992

Bron: NederlandseLevensLoopStudie 2010 (N=4 732).

Staat 2
Personen van 15–45 jaar naar etniciteit en vrijetijdsbesteding¹⁾, 2010

	Marokkaan percentage gecontroleerd	Turk percentage gecontroleerd	Autochtoon percentage gecontroleerd	N	Generatie verschil (2e vs 1e)
	%			absoluut	
Sportbeoefening					
Beoefent een sport	54,9 *	55,7 *	65,9	4732	0
Beoefent een elite sport	4,9 *	5,1 *	13,5	4515	+
Beoefent een sport minimaal wekelijks	47,6	42,1 *	49,3	4515	0
Verenigingsparticipatie					
Lidmaatschap vereniging	34,9 *	37,8	40,9	4560	0
Doet vrijwilligerswerk (inclusief voor sportvereniging)	16,0 *	15,8 *	21,8	4560	-
Uitgaansactiviteiten					
Museum bezoek (min. 1 maal per jaar)	27,7 *	35,7 *	50,4	4732	0
Theater bezoek (min. 1 maal per jaar)	32,1 *	39,3	38,7	4732	0
Coffeeshop bezoek (min. 1 maal per jaar)	2,6 *	4,3	4,4	4732	0
Leesactiviteiten					
Krant / tijdschrift lezen (min. 1 uur per week)	61,8	67,9	64,8	4732	0
Boeken lezen (min. 1 uur per week)	43,7	41,5	42,1	4732	+
Familie- en streekromans (min. 1 uur per week)	22,4 *	25,3 *	15,5	2144	-
Spannende boeken lezen (min. 1 uur per week)	28,8 *	28,0 *	54,2	2144	0
Romantische boeken lezen (min. 1 uur per week)	13,2 *	19,0 *	8,8	2144	-
Literair lezen	40,7 *	43,0	48,8	2144	0
Televisie kijken					
Televisie kijken (meer dan 2.5 uur per dag)	36,4	41,0 *	33,1	4321	0
Kijken naar Nederlandstalige zenders (min. 75%)	68,5	41,2 *	69,7	4321	+
Computergebruik					
Computer gebruik (meer dan 2.5 uur per dag)	13,9	16,3	15,3	4321	+
Gebruik sociale media (min. elke dag)	54,0 *	58,4 *	45,2	4321	0
Gebruik Nederlands of Engelstalige sites (min. elke dag)	77,2	71,3 *	79,4	4321	+

Bron: NederlandseLevensLoopStudie 2010.

¹⁾ Gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, urbanisatie en regio.
 * = Verschilt significant (p<0.05) van autochtoon.

Leesactiviteiten

Onder de 15–45 jarigen is boeken lezen en kranten/tijdschriften lezen etnisch niet gedifferentieerd. Ongeveer 42 procent geeft aan wekelijks minimaal een uur een boek te lezen, terwijl dat voor kranten/tijdschriften lezen rond de 65 procent is. Bij het boekgenre dat men verkiest treffen we wel enige verschillen aan. Onder de Turkse en Marokkaanse lezers zijn iets minder liefhebbers van literatuur dan onder de autochtonen. Ook spannende boeken worden vaker gelezen door autochtonen. Bij familie- en streekromans en bij romantische lectuur is het patroon andersom: die worden juist vaker gelezen door Turkse en Marokkaanse lezers.

Televisie kijken en computergebruik

Meer dan 2.5 uur televisiekijken per dag blijkt vooral onder Turken (41 procent) gebruikelijk. Marokkanen en autochtonen doen dit wat minder vaak. Hierbij is tevens opmerkelijk dat Turken ook significant minder vaak (41 procent) naar Nederlandse zenders kijken, terwijl Marokkanen hierin niet significant verschillen van autochtonen. Er zijn geen significante etnische verschillen in computergebruik. In alle etnische groepen zit 15 procent dagelijks meer dan 2.5 uur achter het beeldscherm. Er is wel een duidelijk onderscheid in het gebruik dat men maakt van de PC. Zowel Marokkaanse als Turkse respondenten zijn significant vaker actief op sociale media dan autochtonen. Daarbij gebruiken autochtonen en Marokkanen vaker Nederlands- of Engelstalige sites dan Turken.

Verschillen tussen generaties

Een vergelijking van eerste en tweede generatie Turken en Marokkanen levert interessante bevindingen op. De tweede generatie is actiever in elitaire sporten dan de eerste generatie, leest vaker boeken (maar minder vaak literaire en romantische boeken), kijkt vaker naar Nederlandse televisieprogramma's, gebruikt de computer meer frequent, en bezoekt vaker Nederlandstalige of Engelstalige websites. Dat alles wijst op integratie. Voor een aantal indicatoren zijn er echter ook geen verschillen tussen de eerste en de tweede generatie: sportbeoefening in het algemeen, lidmaatschappen van verenigingen, uitgaansactiviteiten, kranten lezen, televisie kijken algemeen en gebruik van sociale media.

5. Resultaten voor sociale relaties

In *staat 3* presenteren we de resultaten voor de sociale relaties van de drie groepen.

Intergenerationele relaties

Bij het thema intergenerationele relaties kijken we naar de relatie tussen de respondent en zijn of haar ouders (indien in leven). We zien hier twee belangrijke verschillen. Het eerste verschil heeft te maken met het immigratieproces. Een vijfde deel van de Marokkanen en meer dan een derde van

Staat 3
Personen van 15–45 jaar naar etniciteit en sociale relaties, 2010¹⁾

	Marokkaan percentage gecontroleerd	Turk percentage gecontroleerd	Autochtoon percentage gecontroleerd	N	Generatie verschil (2e vs 1e)
	%			absoluut	
Intergenerationele banden					
Ouder(s) in buitenland woonachtig	21,0 *	35,1 *	1,6	2385	-
Ouder(s) in dezelfde buurt woonachtig (als in NL)	26,9 *	28,1 *	10,7	1973	0
Wekelijks bezoeken moeder (als in NL)	80,6 *	78,1 *	55,1	1835	+
Praktische hulp geven aan moeder (afgelopen 3 maanden) (als in NL)	76,6 *	70,6 *	41,9	1819	0
Gezinsrelaties					
Kind naar bed brengen (partners even vaak of vader meer)	55,4	58,9	62,3	1432	0
Lichamelijke verzorging (partners even vaak of vader meer)	37,3 *	44,6 *	59,8	1432	0
Naar sport brengen (partners even vaak of vader meer)	77,9 *	72,3	67,1	1432	0
Kind 5–12 op naschoolse opvang	10,3 *	13,7 *	22,9	1635	0
Kind 0–4 op dagopvang	23,2 *	27,4 *	39,7	1356	0
Informeel (onbetaalde) opvang voor kind 0–4	22,2 *	29,2 *	43,9	1356	+
Praten met kind 5–12 over school (vaak)	83,7 *	83,9	89,0	1635	0
Praten met leerkracht van kind 5–12 (vaak)	62,4 *	56,8	50,6	1635	0
Sociale contacten					
Wekelijks contact met burens	59,9 *	55,2 *	42,4	4603	0
Wekelijks contact met collega's (indien van toepassing)	51,7 *	46,7 *	32,1	4025	0
Wekelijks contact met vrienden	65,2	66,6 *	60,0	4603	0
Wekelijks contact met overige familieleden	63,2 *	58,4 *	38,2	4609	+
Het kernnetwerk					
Netwerk volledig bestaand uit familie	51,4 *	45,6 *	34,7	3958	0
Netwerk volledig in eigen buurt (huishoudleden niet meegerekend)	19,5 *	17,4 *	9,7	3742	0
Netwerkleden allemaal zelfde opleidingsniveau	72,7 *	68,0 *	56,1	4709	0
Netwerk volledig bestaand uit eigen sekse (partner niet meegerekend)	54,7 *	59,4 *	39,9	4566	+
Partner in kernnetwerk (gegeven dat respondent partner heeft)	66,5 *	65,7 *	85,2	3438	0

Bron: NederlandseLevensLoopStudie 2010.

¹⁾ Gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, urbanisatie en regio.
 * = Verschilt significant ($p < 0.05$) van autochtoon.

de Turken heeft ouders die in het land van herkomst wonen; nota bene het betreft hier de leeftijdscategorie 15–45 jaar. Echter, als de ouders in Nederland wonen, is de binding met ouders onder allochtonen sterker dan onder autochtonen. Turken en Marokkanen bezoeken hun ouders aanzienlijk vaker en bieden hun ouders meer praktische steun dan autochtonen. Ook opvallend is dat Turken en Marokkanen vaker in de buurt wonen van hun ouders dan autochtonen. Samengevat zien we dus enerzijds sterkere bindingen, waarschijnlijk mede veroorzaakt door een grotere normatieve nadruk op familiebanden, en anderzijds zwakkere (althans minder frequente) bindingen, veroorzaakt door het voor familierelaties vaak ontwrichtende immigratieproces.

Gezinsrelaties

Hoewel we opvoedingspraktijken niet gedetailleerd in kaart hebben gebracht—that is meer een taak voor pedagogen—hebben we wel een aantal belangrijke sociologische aspecten van ouder-kind relaties in het huishouden onderzocht. Eerst kijken we naar de verdeling van de opvoedingstaken tussen vader en moeder. Vaders brengen wat minder vaak de kinderen naar bed bij Turken en Marokkanen maar de verschillen met autochtonen zijn niet significant. Wel zien we duidelijk dat Turkse en Marokkaanse vaders zich minder bemoeien met de persoonlijke verzorging van de kinderen (bijvoorbeeld wassen en aankleden). Bij taken die traditioneel vaker door de moeder worden gedaan zijn de verschillen dus wel aanwezig. Bij de vrijetijdsactiviteiten met hun kinderen zijn Turkse en met name Marokkaanse vaders juist meer betrokken dan autochtone vaders. Marokkaanse vaders brengen hun kinderen vaker dan autochtone vaders naar de sportclub of naar een andere vereniging. Dat kan te

maken hebben met traditionele waarden over de rolverdeling tussen mannen vrouwen (zie hieronder).

Een ander verschil tussen de groepen betreft de opvang van de kinderen. Turkse en Marokkaanse kinderen gaan minder vaak naar de naschoolse opvang en naar de dagopvang dan autochtone kinderen. Dit wordt niet gecompenseerd door een groter gebruik van informele, onbetaalde opvang, zoals bijvoorbeeld wordt geboden door familieleden. Ook daarin scoren de Turken en Marokkanen lager. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat Turkse en Marokkaanse moeders minder vaak betaalde arbeid verrichten en dus minder vaak opvang nodig hebben. Nadere analyses laten zien dat wanneer we controleren voor het werken van de moeder, de verschillen in dagopvang niet meer significant zijn. Echter, de verschillen in het gebruik van naschoolse opvang blijven bestaan.

Wat betreft de betrokkenheid van ouders bij de school zijn de verschillen ook genuanceerd. Turkse en Marokkaanse ouders praten even vaak met hun kind over school als autochtone ouders. Marokkaanse ouders blijken vervolgens vaker met de leerkracht van hun kind te praten dan autochtone ouders.

Sociale contacten

We hebben op twee manieren gevraagd naar sociale contacten. In de eerste plaats hebben we gevraagd naar de frequentie van contacten met verschillende soorten mensen, zoals burens, collega's, familieleden (buiten de ouders), en vrienden. Daarnaast hebben we gevraagd naar het netwerk van de respondenten (zie de volgende paragraaf). Als

we kijken naar contacten, dan zien we dat Turken en Marokkanen in alle opzichten socialer zijn dan autochtonen. Ze hebben vaker wekelijks contact met vrienden, met burens, met familie, en met collega's. De verschillen zijn sterker voor contacten met burens, familieleden en collega's dan met vrienden. Zo heeft de helft van de Turken en Marokkanen wekelijks contact met collega's buiten het werk om; onder autochtonen is dat slechts een derde. Dat burens belangrijker zijn voor allochtonen heeft deels te maken met het feit dat familieleden vaker in de buurt wonen.

Kernnetwerk

Respondenten is gevraagd naar de mensen met wie zij in de afgelopen zes maanden belangrijke persoonlijke zaken bespraken. Respondenten konden maximaal vijf namen noemen en over elk van deze vijf personen werden vervolgens vragen gesteld. Deze netwerkragen zijn een vertaling van het 'core discussion network' dat ontwikkeld is door de Amerikaanse socioloog Peter Marsden. De verschillen tussen de netwerken van Turken en Marokkanen en die van autochtonen zijn groot. Bij Turken en Marokkanen is het netwerk vaker lokaal dan bij autochtonen. Ongeveer een vijfde deel van de Turken en Marokkanen heeft al zijn netwerkleden in de eigen buurt en hun netwerk bestaat vaker geheel uit familieleden dan bij autochtonen (50 procent versus 35 procent).

We kijken vervolgens ook naar de diversiteit van de netwerken. In het algemeen lijken de netwerken van allochtonen homogener te zijn dan die van autochtonen. Zo is bij bijna 60 procent van de Turken het netwerk geheel van de eigen sekse, terwijl dat bij autochtonen 40 procent is. De opleidingshomogeniteit van de netwerken van Turken en Marokkanen is ook groter. Tot slot zien we nog een opvallend verschil: de partner wordt minder vaak genoemd bij

Turken en Marokkanen dan bij autochtonen. Er was een instructie in het interview dat gezinsleden ook genoemd mochten worden. We vermoeden daarom dat bij Turken en Marokkanen de partner minder vaak fungeert als iemand met wie men belangrijke persoonlijke zaken bespreekt, iets dat wellicht wijst op meer afstand tussen de partners.

Verschillen tussen generaties: sociale relaties

Wat betreft hun sociale relaties zijn er niet zo veel verschillen tussen eerste en tweede generatie allochtonen. Merkwaardig is dat de tweede generatie meer contact heeft met de moeder dan de eerste generatie. Nota bene: hierbij is natuurlijk rekening gehouden met het feit dat de tweede generatie vaker een moeder in Nederland heeft dan de eerste generatie. Ook heeft de tweede generatie meer contact met familieleden. Dat kan natuurlijk zijn omdat ze meer familieleden in Nederland hebben; hier hebben we geen informatie over. Verder valt nog op dat tweede generatie immigranten hun kind vaker naar de naschoolse opvang brengen dan de eerste generatie.

6. Resultaten voor normen en waarden

In *staat 4* presenteren we de resultaten voor de opvattingen van de drie groepen die betrekking hebben op normen en waarden.

Religiositeit

Voor Turken en Marokkanen betekent religie meer dan voor autochtone Nederlanders. Vrijwel geen van de respondenten uit de twee allochtone groepen geeft aan niet in een per-

Staat 4
Personen van 15–45 jaar naar etniciteit, normen en waarden, 2010¹⁾

	Marokkaan percentage gecontroleerd	Turk percentage gecontroleerd	Autochtoon percentage gecontroleerd	N	Generatie verschil (2e vs 1e)
	%			absoluut	
Religiositeit					
Atheïst	1,2 *	2,3 *	18,7	4992	+
Bidit	82,6 *	75,6 *	31,2	4573	-
Praat vaak over godsdienst	84,2 *	79,3 *	47,0	4575	0
Islam is in wezen gelijk aan Christendom	72,7 *	58,7 *	34,4	4563	0
Economisch conservatisme					
Minimum loon is te laag	55,6 *	52,4 *	36,2	4550	-
Ontwikkelingshulp is te hoog	21,8 *	26,7 *	35,5	4494	-
Aftrek hypotheekrente moet blijven	48,0 *	62,3 *	67,7	4565	0
Doodstraf is verkeerd	67,1 *	63,7 *	49,8	4566	0
Cultureel conservatisme					
Homoseksualiteit is verkeerd	45,3 *	46,2 *	7,8	4566	-
Seks voor het huwelijk is verkeerd	49,5 *	43,7 *	7,3	4567	-
Euthanasie is verkeerd	57,8 *	44,6 *	11,5	4542	-
Huwelijk en gezin					
Samenwonen is net zo goed als huwelijk	38,2 *	39,0 *	70,7	4576	0
Alleenstaand kinderen krijgen is verkeerd	51,1 *	50,8 *	12,2	4579	-
Moeder met kinderen mag werken	50,3 *	46,9 *	72,2	4582	+
Man is geschikt om kinderen op te voeden	60,9 *	55,8 *	75,8	4580	0
Het is vreemd als een man het huishouden doet	15,6 *	14,2 *	5,9	4577	-

Bron: NederlandseLevensLoopStudie 2010.

¹⁾ Gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, urbanisatie en regio.

* = Verschilt significant ($p < 0.05$) van autochtoon.

soonlijke god of in een levensgeest te geloven, terwijl 19 procent van de autochtonen atheïst is. Ook bidden Turken en Marokkanen aanzienlijk vaker en spreken zij vaker met anderen over religieuze zaken. De religiositeit van Marokkanen is nog wat sterker dan die van Turken. De vraag of men het eens is met de stelling dat Islam en Christendom veel op elkaar lijken, geeft een interessante uitkomst. Meer dan de helft van de Turken en bijna driekwart van de Marokkanen is het eens met deze stelling, terwijl slechts één op de drie autochtonen vindt dat de twee godsdiensten veel op elkaar lijken. Moslims vinden dat het Christendom veel op de Islam lijkt, terwijl autochtonen—die veel minder religieus zijn—menen dat de Islam niet op het Christendom lijkt. Wellicht kijken Moslims meer naar het religieuze aspect en autochtonen meer naar het culturele aspect van religies.

Economisch en cultureel conservatisme

Allochtonen zijn op economisch gebied minder conservatief dan autochtonen. Met name Marokkanen vinden vaker dan autochtonen dat het minimumloon moet stijgen en vinden minder vaak dat er teveel geld gaat naar ontwikkelingshulp en dat de hypotheekrente moet blijven bestaan. Autochtonen zijn verder minder vaak tegen de doodstraf gekant. We merken op dat er gecontroleerd is voor verschillen in opleidingsniveau maar niet voor inkomensverschillen. De meer progressieve houding van allochtonen kan te maken hebben met een minder gunstige inkomenspositie.

Op cultureel gebied zijn allochtonen juist conservatiever dan autochtonen. Turken en Marokkanen vinden homoseksualiteit en seks voor het huwelijk veel vaker verkeerd dan autochtonen. Ook vinden ze euthanasie vaker verkeerd. Slechts weinig autochtonen vinden dat homoseksualiteit, seks voor het huwelijk en euthanasie (bijna) altijd verkeerd zijn. Bij de Turken en Marokkanen gaat het om ongeveer de helft van de respondenten, wat natuurlijk aangeeft dat de andere helft tolerant is over deze morele kwesties.

Waarden rond huwelijk en gezin

De opinies over huwelijk en gezin van Turken en Marokkanen zijn aanzienlijk conservatiever dan die van autochtonen. Een minderheid van de twee allochtone groepen vindt dat samenwonen een goed alternatief is voor het huwelijk terwijl een grote meerderheid van de autochtonen dat vindt. De helft van de Turken en Marokkanen meent dat een paar dat een kind krijgt hoort te trouwen; dat ligt bij autochtonen op 12 procent. Autochtonen vinden ook vaker dan allochtonen dat een vrouw met een baby (0 of 1 jaar oud) parttime mag werken en dat een man net zo geschikt is om een kind op te voeden als een vrouw. Een minderheid van alle drie de groepen vindt dat het onnatuurlijk is dat een man het huishouden doet, maar de verschillen tussen allochtonen en autochtonen wijzen er opnieuw op dat allochtonen traditioneler zijn.

Verschillen tussen generaties: normen en waarden

Op het gebied van normen en waarden is er in sterke mate

sprake van acculturatie. Marokkanen en Turken die in Nederland zijn geboren zijn aanzienlijk minder traditioneel dan Marokkanen en Turken die niet in Nederland zijn geboren. Van de 16 topics die we hier onderscheiden zijn er 10 waarbij de tweede generatie minder traditioneel scoort dan de eerste generatie. Voor de tweede generatie is godsdienst minder belangrijk en zijn hun waarden minder conservatief. Hun opvattingen over homoseksualiteit en seks buiten het huwelijk zijn toleranter en hun opvattingen over het gezin en rolverdeling tussen man/vrouw zijn meer geëmancipeerd.

7. Resultaten voor welbevinden en vertrouwen

In *staat 5* presenteren we de resultaten voor het welbevinden van de drie groepen.

Welbevinden

De vergelijking van de drie groepen in dit domein levert een gemengd beeld op. Enerzijds scoren Turken en Marokkanen beter als het gaat om roken en drankgebruik, anderzijds komen ze er minder gunstig van af wat betreft overgewicht, eenzaamheid en tevredenheid. Met name geven veel minder Marokkanen aan te roken dan autochtone respondenten (13 procent versus 29 procent). Turken roken even vaak als autochtonen. Overmatig alcoholgebruik ligt zowel bij Turken als bij Marokkanen veel lager dan bij autochtonen. Slechts rond de 5 procent van de Marokkaanse en Turks respondenten heeft naar eigen zeggen in de afgelopen maand minstens één keer te veel alcohol gedronken terwijl dat in de autochtone groep om ruim een kwart van de respondenten gaat (15–45 jaar).

De mate van eenzaamheid is duidelijk hoger onder Turken en Marokkanen. Turken en Marokkanen scoren lager als het gaat om tevredenheid met de leefomstandigheden en met wat men heeft bereikt in het leven. Als gevraagd wordt naar de tevredenheid met het eigen leven ontlopen de groepen elkaar echter nauwelijks. Ruim zeven van de tien respondenten noemt zijn of haar leven 'in de meeste opzichten ideaal'. Opmerkelijk is dat het verschil tussen de waardering van het eigen leven en de waardering van de leefomstandigheden groter is bij de Turkse en Marokkaanse groep dan bij de autochtonen.

Vertrouwen

In het algemeen hebben Turken en Marokkanen minder vertrouwen in andere mensen en in instituties dan autochtone Nederlanders. Terwijl een kleine meerderheid (53 procent) van de autochtone groep het eens is met de stelling dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn, vinden we bij de Turkse en Marokkaanse respondenten een duidelijke minderheid van respectievelijk 39 procent en 35 procent die deze stelling onderschrijft.

Bij het vertrouwen in instituties zien we een complexer beeld. Hoewel de politiek en de Europese Unie minder worden vertrouwd door Turken en Marokkanen dan door autochtone Nederlanders, is er geen verschil tussen de

Staat 5
Personen van 15–45 jaar naar etniciteit en welbevinden, 2010¹⁾

	Marokkaan percentage gecontroleerd	Turk percentage gecontroleerd	Autochtoon percentage gecontroleerd	N	Generatie verschil (2e vs 1e)
	%			absoluut	
Welzijn					
Overgewicht (bmi>25)	44,8 *	49,1 *	33,3	4550	0
Enige tot ernstige eenzaamheid	26,1 *	31,0 *	18,9	4548	0
Rookt nu	13,3 *	28,2	28,7	4981	0
Ooit gerookt	24,2 *	43,6 *	52,0	4981	0
>=1 keer te veel alcohol gedronken in de afgelopen maand	4,6 *	5,5 *	28,6	4992	-
Tevredenheid (zeer mee eens of mee eens)					
Mijn leven is in de meeste opzichten ideaal	70,6	70,0	73,1	4609	0
Mijn levensomstandigheden zijn uitstekend	66,4 *	62,7 *	73,5	4603	0
Alles bij elkaar genomen ben ik tevreden met mijn leven	83,9	79,7 *	84,4	4611	0
De belangrijkste dingen, die ik van het leven verwacht, heb ik tot nu toe ook gekregen	59,4 *	54,9 *	61,4	4605	0
Vertrouwen in andere mensen (zeer mee eens of mee eens)					
De meeste mensen zijn wel te vertrouwen	38,5 *	35,1 *	53,2	4579	-
Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn als je met andere mensen omgaat	40,8 *	43,0 *	30,2	4579	0
Als je te goed van vertrouwen bent, wordt er misbruik van je gemaakt	58,3 *	57,8 *	51,6	4579	0
Als je anderen helpt, kom je vaak bedrogen uit	22,9 *	25,1 *	12,6	4579	0
Vertrouwen in instituties (heel veel of tamelijk veel)					
De politiek	23,8 *	21,4 *	33,5	4571	0
De overheid	40,0	44,5	42,6	4569	0
Bedrijven	42,7 *	41,9 *	56,5	4569	0
De Europese Unie	32,6 *	30,2 *	41,7	4567	0
Politie en justitie	51,5	57,8	53,9	4571	0

Bron: NederlandseLevensLoopStudie 2010.

¹⁾ Gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, urbanisatie en regio.
* = Verschilt significant (p<0.05) van autochtoon.

groepen als het gaat om het vertrouwen in de overheid en in politie en justitie. Politie en justitie zijn de enige instituties in dit lijstje van vijf waarin een meerderheid in alle drie de groepen veel vertrouwen heeft. Turken en Marokkanen hebben wel duidelijk minder vertrouwen in bedrijven dan de autochtone groep. In de autochtone groep gaat het meeste vertrouwen uit naar bedrijven terwijl bij de Turkse en Marokkaanse groep politie en justitie het hoogst scoren.

Rapportcijfers

Tot nu toe hebben we gekeken naar het gedrag, de opvattingen, en de gevoelens van de drie groepen op verschillende levensdomeinen. Een belangrijke vraag voor de sociaal-culturele positie van immigranten is ook hoe de groepen hun leven waarderen. Misschien dat er grote verschillen zijn

op specifieke indicatoren maar dat de groepen—elk op hun eigen manier—even tevreden zijn over hun leven. In *staat 6* presenteren we de rapportcijfers die de groepen gaven over een aantal levensdomeinen. Het meest opvallende resultaat is dat de autochtone groep structureel hogere rapportcijfers geeft aan de kwaliteit van hun leven dan de Turken en Marokkanen. Voor geen enkel domein is het rapportcijfer van de allochtone groepen (significant) hoger. De verschillen tussen autochtonen en Marokkanen zijn kleiner dan die tussen autochtonen en Turken. In 4 van de 10 domeinen geven de Marokkanen een lager rapportcijfer en bij de Turken is dat in 6 van de 10 domeinen het geval.

De drie groepen zijn eensgezind in de waardering van hun relatieleven/huwelijk en gezin. Alle groepen geven de hoogste score aan het gezin en de op-één-na hoogste score aan hun relatieleven/huwelijk. Ook eensgezind is men over de

Staat 6
Personen van 15–45 jaar naar etniciteit en rapportcijfers, 2010¹⁾

	Marokkaan percentage gecontroleerd	Turk percentage gecontroleerd	Autochtoon percentage gecontroleerd	N	Generatie verschil (2e vs 1e)
	%			absoluut	
Werk	7,11 *	7,09 *	7,42	3502	0
Inkomenssituatie	6,37 *	6,37 *	6,85	4056	+
Opleiding / school	6,99	6,89	7,04	3733	+
Relatieleven of huwelijk	7,73	7,74	7,91	3610	0
Gezinsleven (indien kinderen)	7,98	8,14	8,01	2623	0
De balans tussen werk en gezin (indien van toepassing)	7,03	7,10	7,24	2295	0
Sociale contacten	7,45	7,38 *	7,56	4528	0
Buurt	7,26	7,13 *	7,33	4548	+
Woning	7,05 *	7,23 *	7,62	4459	+
Vrije tijd	6,84 *	6,66 *	7,36	4528	+

Bron: NederlandseLevensLoopStudie 2010.

¹⁾ Gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, urbanisatie en regio.
* = Verschilt significant (p<0.05) van autochtoon.

inkomenssituatie. Hoewel Turken en Marokkanen hun inkomenssituatie een significant lager cijfer geven dan de autochtone groep, geven de drie groepen eensgezind het laagste rapportcijfer aan hun inkomen. Opvallend is verder dat zowel Marokkanen als Turken minder te spreken zijn over hun vrije tijd dan de autochtone groep. Ook scoren beide groepen lager als het gaat om de tevredenheid met de woning en het werk. Belangrijk hierbij is aan te tekenen dat gecontroleerd wordt voor verschillen in opleidingsniveau.

Generatieverschillen

Er zijn maar weinig significante verschillen tussen de eerste en tweede generatie in welbevinden en vertrouwen, maar de verschillen die er zijn wijzen op verbeteringen van de kwaliteit van het leven van Turken en Marokkanen. Dit zien we vooral terug in de rapportcijfers die men geeft aan zijn/haar opleiding, inkomen, buurt, woning en vrije tijd.

8. Conclusie

Onze vergelijking van 15- tot 45-jarige Turkse, Marokkaanse en allochtone Nederlanders aan de hand van de nieuwe Nederlandse LevensLoop Studie (NELLS) levert een duidelijk beeld op. Allochtonen hebben meer lokale en familiale bindingen dan autochtonen. Hun netwerken zijn homogener. De normen en waarden van allochtonen zijn veel conservatiever, godsdienst speelt een grotere rol in hun leven, en ze hebben minder vertrouwen in anderen dan autochtonen. Ook de tolerantie ten aanzien van 'modern' gedrag is beperkter. Allochtonen zijn ook minder tevreden met hun leven dan autochtonen. Voor zover men in eerder onderzoek naar soortgelijke thema's heeft gekeken, komen de bevindingen op basis van het NELLS in hoofdlijnen hiermee overeen (CBS, 2010).

Vanuit een sociologisch perspectief wekt geen van de bevindingen verbazing. De verschillen die we vinden komen overeen met een meer algemeen verschil tussen inwoners van moderne en rijke samenlevingen en de inwoners van traditionele en armere samenlevingen. Turken en Marokkanen in Nederland lijken in veel opzichten op Turken in Turkije en Marokkanen in Marokko. De moderniserings-theorie voorspelt deze verschillen (Ultee, Arts en Flap, 1996). Het waardenpatroon van de inwoners van armere landen is conservatiever dan het waardenpatroon in rijkere landen, met als voornaamste verklarende mechanismen het wegvallen van economische afhankelijkheid, de toenemende nadruk op hogere behoeften (zoals persoonlijke ont-plooiing) vergeleken met lagere behoeften (zoals veiligheid en basaal levensonderhoud) in de piramide van Maslov, en de verschuiving van waarden volgens de postmaterialisme-these van Inglehart (van materiële waardenoriëntaties naar waarden over kwaliteit van leven). Het moderniseringsproces brengt een de-traditionalisering van het leven met zich mee. Door de komst naar Nederland overbruggen de immigranten in korte tijd de afstand tussen een traditionele en een moderne samenleving, en als bevolkingsgroep blijven ze nog enige tijd sterk verbonden met hun meer traditionele

samenleving. Afwijzende reacties van autochtonen maken een snelle overstap naar de moderniteit soms ook niet makkelijker.

Deze ideeën worden gedeeltelijk ondersteund door de resultaten van de door ons gemaakte vergelijking van eerste en tweede generaties Turken en Marokkanen. Deze laat grote verschillen zien wat betreft normen en waarden en de subjectieve kwaliteit van het leven (rapportcijfers). De tweede generatie allochtonen zijn minder conservatief en geven hogere rapportcijfers aan hun leven. In dit opzicht gaan Turken en Marokkanen meer op de autochtone Nederlanders lijken. We zien echter weinig verschillen wat betreft sociale aspecten. De nadruk op omgang met de eigen familie en het gebrek aan vertrouwen in mensen daarbuiten verandert niet. Dat kan een belangrijke hindernis zijn voor verdere modernisering en integratie. Het is de vraag waar dit gebrek aan verandering vandaan komt. Een voorlopig antwoord kan zijn dat er voor sociale integratie twee partijen nodig zijn, de autochtonen en de immigranten. Culturele integratie kan men misschien alleen doen, maar voor sociale integratie geldt dat niet. Zo lang mensen de voorkeur blijven geven aan contacten met de eigen groep kan er van sociale integratie geen sprake zijn. Een tweede verklaring kan zijn dat de ouders van onze allochtone respondenten sociale druk uitoefenen om hun kinderen in de eigen netwerken te houden, en in het bijzonder om met een partner uit de eigen groep te trouwen. Ook dat kan een rem zijn op de sociale aspecten van integratie.

Deze bijdrage was er vooral op gericht een beschrijving te geven van de sociale en culturele kenmerken van de Turkse en Marokkaanse groepen in Nederland en veel minder op verklaringen ervan. We hopen dat we hiermee belangstelling hebben gewekt om interessante, verklarende analyses te gaan doen met de nieuwe NELLS-data. In de toekomst, wanneer de respondenten opnieuw worden ondervraagd en het een panel wordt, zal het materiaal nog interessanter worden, maar ook met de eerste dataronde is al veel te doen. De vragenlijst bevat vele indicatoren over de socialisatieperiode van de respondenten (in Nederland, Turkije of Marokko), het genoten onderwijs, de beroepsloopbaan, de persoonlijkheid, de kijk op het leven, de omgang met familie in het moederland, en over (veel) meer sociale en culturele kenmerken dan in deze bijdrage worden behandeld.

Literatuur

Centraal Bureau voor de Statistiek, 2010, Jaarrapport Integratie 2010. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

Van de Broek, A., E. Kleijnen en S. Keuzenkamp, 2010, Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Sociaal en Cultureel Planbureau, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum en Centraal Bureau voor de Statistiek, 2005, Jaarrapport Integratie, 2005. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Ultee, W.C., W. Arts en H. Flap, 1996, Sociologie: Vragen, Uitspraken, Bevindingen. Wolters Noordhoff, Groningen.

Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum en Centraal Bureau voor de Statistiek, 2006, Integratiekaart 2006. WODC, Den Haag.